

İnsani Gelişmenin İller Bazında Farklılaşması:

Eskişehir Üzerine Bir İnceleme

Güler GÜNŞOY*

Özet: 1990 yılından beri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), çok sayıda ülke için hesaplanmış olan İnsani Gelişme Endeksi'ni (İGE), İnsani Gelişme Raporları (İGR) halinde yıllık olarak yayımlamaktadır. Bu çalışma, insani gelişme endeksini ulusal boyutta ele alarak Türkiye ve Eskişehir özelinde tartışmaktadır. Veriler Türkiye İnsani Gelişme Raporları'ndan elde edilmekte ve sonuçlar da Türkiye'nin diğer illerine ait insani gelişme endeksi değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Bu çalışmada, Eskişehir'in Türkiye'deki diğer iller arasındaki İGE sıralamasındaki yerinin son yıllarda olumsuz etkilendiği görülmüştür. Bunun yanında, Eskişehir'in diğer illere göre insani gelişmedeki üst sıralardaki konumunun, İGE'ni oluşturan göstergeler olan uzun yaşam ve iyi yaşam standardından çok eğitim düzeyinden kaynaklandığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsani gelişme, İGE, farklılaşma

Human Development Divergence Between Provinces:

An Analysis on Eskişehir

Abstract: Since 1990, the United Nations Development Programme (UNDP) has published and introduced a series of annual Human Development Reports (HDRs) in which the human development index (HDI) is computed for large number of countries. This paper discusses the human development index in national dimension and specially Turkey and Eskişehir. The data from the Human Development Reports of Turkey and the results are compared to other provinces's HDIs of Turkey. We find that Eskişehir's HDI rank affected negatively in addition, Eskişehir's high HDI rank depends on its educational attainment rather than longevity and standard of living which are composed indicators of the HDI.

Key Words: Human development, HDI, divergence

GİRİŞ

Ekonomik gelişmenin insanların mutluluğunu arttırabilme gücü eskiden beri sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, gelir artışının birçok sosyal sorunu da ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Oysa, ekonomik gelişmenin her zaman sosyal göstergeleri de olumlu etkilemediği görüşü teorik ve ampirik düzeyde tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda ülkeler arası karşılaştırmalar için kullanılan en yaygın gösterge ve kavramlardan birisi de İnsani Gelişme Endeksi'dir (İGE).

İGE, ülkelerin gelişme süreçlerinin değerlendirilmesinde sıklıkla modellere dahil edilmektedir. Bu çalışmada, UNDP'nin yayımladığı ulusal İnsani Gelişme Raporları (İGR) çerçevesinde Eskişehir özelinde iller arası bir

karşılaştırma yapılmakta ve Eskişehir'in tarihsel süreç içerisinde insani gelişme boyutu analiz edilmektedir. Bu çerçevede, önce insani gelişme kavramı tanıtılmakta, daha sonra Eskişehir ili üzerine yapılan gözlemler aktarılmaktadır. Sonuç bölümünde ise Eskişehir ile ilgili gözlem sonuçları irdelenmekte ve mevcut durum değerlendirilmektedir.

İNSANİ GELİŞME VE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

İnsani gelişme, en yalın ifadesiyle “insanların önündeki seçeneklerin artması süreci” şeklinde tanımlanabilir (UNDP, 1990: 10). Dolayısıyla insani gelişme aslında bir mutluluk ve refah tanımlamasıdır. Bir ülkede yaşayan insanların refah düzeylerinin ölçülmesi o ülkede uygulanan yönetim politikalarının başarısını yansıtabilecek verilerin teminini de sağlayacağı için büyük önem taşır. Acaba insanların refah düzeyinin ölçülmesi için hangi yöntemler kullanılmaktadır?

Ekonomik gelişmeyi ve artan insan refahını ölçmek için kullanılan geleneksel ölçüm birimi kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıladır (GSYİH) (Despotis, 2005: 385). Ancak birçok ekonomist kişi başına GSYİH'nın, refah düzeyini ölçmekte yeterli bir ölçüt olmadığını düşünmekte¹ ve alternatif yaklaşımlara yönelmektedir (Rahman ve diğerleri, 2005). Bu ölçütler arasında en bilineni İnsani Gelişme Endeksi'dir (İGE).²

Yaşam kalitesini ve refahı ölçmekte oldukça yaygın olarak kullanılan İGE,³ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiştir ve ölçüm yöntemlerinde zaman içerisinde bazı değişiklikler oluşsa da⁴ 1990 yılından bu yana düzenli olarak her yıl yayımlanmaktadır. Bu raporlar, “insanların günlük yaşamın tüm fırsat ve olanaklarına eşit ulaşımını sağlamayı ve böylece yaşam standardını yükseltmeyi” amaçlamaktadır (UNDP, 2001: v). Dolayısıyla İGE, ekonomik büyümenin kalitesini ortaya koymaktadır (Ravallion, 1997). Bazı yazarlar, İnsani Gelişme Raporlarının (İGR) asıl ortaya çıkış amacının gelişme sürecinde insani, ekonomik, politik ve sosyal süreçler konusunda merkez yapma arzusu olduğunu

¹ Gayri safi milli hasılanın kalkınma ve refah göstergesi olarak kullanımı ile ilgili eleştirilerin başlangıcını Birleşmiş Milletler'in 1954 yılında yayımladığı bir rapora kadar götürmek mümkündür (Noorbakhsh, 1998: 517).

² İGE, tarihsel gelişim süreci içerisinde insan refahını ölçmek için kişi başına GSYİH'ya alternatif olarak ortaya çıkmışsa da, kimi yazarlara göre artık kendisi de statik hale gelmiş, aynı retoriği sürekli tekrarlayan ve vizyonunu kaybetmiş bir gösterge haline dönüşmüştür (Sagar ve Najam, 1998).

³ Sosyal refahı ve yaşam kalitesini ölçmekte kullanılan diğer endeks türleri için bkz.: Sharpe (1999).

⁴ Ranis, Stewart ve Samman (2005: 1), İGE'ni henüz gelişmesini tamamlamamış bir endeks olarak nitelendirirler.

düşünmektedir. Onlara göre bu amaç basit olmasının yanında somuttur da: “insanların elde ettiği gelirin daha da ötesinde insanların uzun dönemli refah seviyelerinin belirlenmesi ve bunun sağlanması” (Karakaş ve Köksal, 2003: 14).

İGE, kapsadığı ülkeler için, “yaşam beklentisi, yetişkinler arasında okuryazarlık oranı ve satınalma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına gelir verilerini kullanarak bunların aldığı en düşük ve en yüksek değerlere ve her bir ülke için bu göstergelerin aldığı değerlerin en düşük düzeyden uzaklığının en yüksek-en düşük değer farkına oranına ulaşmaktadır” (Şenses, 2003: 101). Bundan sonraki aşama ise, yaşam beklentisi (YB), eğitim düzeyi (ED) ve Gayrisafi Gelir (GG) endekslerinin aritmetik ortalamasıdır (UNDP, 2001: 50; UNDP, 2005: 341). Şimdi bu hesaplamayı UNDP'nin 2005 yılı İGR'de İGE'yi açıklayıcı teknik bilgi için verdiği bir örnek çerçevesinde görelim (UNDP, 2005: 341):

Aşağıdaki Tablo 1'de İGE ile ilgili olarak kullanılan değişkenlerin sınır değerleri yer almaktadır.

Tablo 1: İGE, Değişkenlerin Sınır Değerleri

Gösterge	Maksimum Değer	Minimum Değer
Doğumda yaşam beklentisi (Yıl)	85	25
Yetişkinler arasında okuryazarlık oranı (%)	100	0
Bileşik gayrisafi okullaşma oranı (%)	100	0
Kişi başına GSYİH (SGP ABD Doları)	40,000	100

Kaynak: UNDP, Human Development Report (2005: 341)

Ele alınan ülkenin verilerine göre yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve gayrisafi gelir endeksleri oluşturulmaktadır. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti için doğumda beklenen yaşam süresi 48.4 (2003 yılı), yetişkinler arasında okuryazarlık oranı % 82.4 (2003 yılı) ve bileşik gayrisafi okullaşma oranı % 78 (2002/03 Eğitim Öğretim Yılı) ve satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH 10,346 ABD dolarıdır (2003 yılı). Bu göstergelere göre oluşturulacak endekslerde şu formül kullanılmaktadır:

$$\text{Boyut Endeksi} = \frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

Şimdi bu formüle göre ilgili endekslerin nasıl hesaplandığını Güney Afrika Cumhuriyeti bazında gözden geçirelim:

$$\text{Yaşam beklentisi endeksi} = \frac{48.4 - 25}{85 - 25} = 0.391$$

$$\text{Yetişkinler arasında okuryazarlık endeksi} = \frac{82.4 - 0}{100 - 0} = 0.824$$

$$\text{Gayrisafi okullaşma oranı endeksi} = \frac{78 - 0}{100 - 0} = 0.780$$

$$\begin{aligned} \text{Eğitim Endeksi} &= 2/3 (\text{Yetişkinlerarası okuryazarlık endeksi}) + \\ &1/3 (\text{gayrisafi okullaşma oranı endeksi}) \\ &= 2/3 (0.824) + 1/3 (0.780) = 0.809 \end{aligned}$$

$$\text{GSYİH Endeksi} = \frac{\log (10,346) - \log (100)}{\log (40,000) - \log (100)} = 0.774$$

$$\begin{aligned} \text{İGE Hesaplaması} &= 1/3 (\text{yaşam beklentisi endeksi}) + 1/3 (\text{eğitim} \\ &\text{endeksi}) + 1/3 (\text{GSYİH endeksi}) \\ &= 1/3 (0.391) + 1/3 (0.809) + (0.774) = 0.658 \end{aligned}$$

Böylece, Güney Afrika Cumhuriyeti için İGE değeri 0.658 olarak hesaplanmaktadır. Yapılan bu hesaplama dünyadaki bütün ülkelere uygulanmakta ve dünya ülkeleri 0 (düşük insani gelişme) ile 1 (yüksek insani gelişme) arasında belirlenmiş bir ölçek çerçevesinde aldıkları değerlere göre sıralanmaktadır. Buna göre İGE (0.000-0.500) değeri alırsa “düşük insani gelişme”, (0.500-0.799) değeri alırsa “orta insani gelişme” ve (0.800-1.000) değeri alırsa “yüksek insani gelişme” kategorisine girildiği anlamı ortaya çıkmaktadır.⁵ Aslında İGE'nin aldığı bu değerler insani gelişmenin mutlak değil, göreceli bir ölçümüdür ve insani gelişmenin araçlarını (kişi başına GSYİH) değil amaçlarını (bilgiye ulaşma, uzun ve mutlu yaşama) hedeflemektedir (Todaro, 2000: 73).

Aşağıdaki Tablo 2, 2005 yılı İnsani Gelişme Raporu'ndaki verilere göre seçilmiş bazı ülkelerin İGE sıralamasını göstermektedir.

⁵ İGE'nin elde edilmesinde farklı hesaplama yöntemleri için bkz.: Neumayer (2001), Mahlberg ve Obersteiner (2001), Despotis (2005), Ranis, Stewart ve Samman (2005).

Tablo 2: İGR 2005'te Seçilmiş Ülkelerin Sıralaması (2003 verileri)

Sıra	Ülke	İGE Değeri	Doğumda Yaşam Beklentisi	Yetişkin Okur-Yazar oranı (%)	Toplam Okullaşma Oranı (%)	Kişi Başına Reel GSYİH (SGP \$)	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	GSYİH Endeksi	Kategori
1	Norveç	0.963	79.4	99.0	101	37.670	0.91	0.99	0.99	Yüksek İnsani Gelişme
2	İzlanda	0.956	80.7	99.0	96	31.243	0.93	0.98	0.96	Yüksek İnsani Gelişme
3	Avustralya	0.955	80.3	99.0	116	29.632	0.92	0.99	0.95	Yüksek İnsani Gelişme
37	Şili	0.854	77.9	95.7	81	10.274	0.88	0.91	0.77	Yüksek İnsani Gelişme
62	Rusya	0.795	65.3	99.4	90	9.230	0.67	0.96	0.76	Orta İnsani Gelişme
79	Peru	0.762	70.0	87.7	87	5.260	0.75	0.88	0.66	Orta İnsani Gelişme
94	Türkiye	0.750	68.7	88.3	68	6.772	0.73	0.82	0.70	Orta İnsani Gelişme
106	Suriye	0.721	73.3	82.9	62	3.576	0.81	0.76	0.60	Orta İnsani Gelişme
154	Kenya	0.474	47.2	73.6	52	1.037	0.37	0.66	0.39	Düşük İnsani Gelişme
175	Burkina Faso	0.317	47.5	12.8	24	1.174	0.38	0.16	0.41	Düşük İnsani Gelişme
176	Sierra Leone	0.298	40.8	29.6	45	548	0.26	0.35	0.28	Düşük İnsani Gelişme
177	Nijer	0.281	44.4	14.4	21	835	0.32	0.17	0.35	Düşük İnsani Gelişme

Kaynak: UNDP, **Human Development Report (2005: Tablo 1)**

UNDP'NİN İNSANİ GELİŞME İÇİN GELİŞTİRDİĞİ DİĞER ENDEKSLER

UNDP, insani gelişmeyi ölçmek amacıyla İGE yanında iki bileşik endeks daha oluşturmuştur: İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) ve Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi (TCGE). İYE'nin İGE'den farkı, sağlanan gelişmenin dağılımını ve bu sırada ortaya çıkan yoksulluğun miktarını yansıtmayı amaçlar ve kaliteli/temiz su kaynaklarına erişim ve çocukların beslenme düzeyi gibi ekonomik kaynaklara erişim derecesinin göstergelerini kullanır. İYE'nin ikinci versiyonu olan İYE-2 ise, ülkeler arasında farklılıklar olabileceğini düşünerek, gelişmiş ülkelerde yoksulluk ölçütü olarak görece yoksulluk oranını ve toplumsal yaşamdan dışlanmanın bir göstergesi olarak uzun dönem işsizlik oranını aynı endeks içinde bir araya getirmektedir. TCGE ise, insani gelişme göstergelerine toplumsal cinsiyet

açısından yaklaşarak temel göstergeleri kadın-erkek bazında ayrıştırmaktadır (Şenses, 2003: 103). Aşağıdaki Tablo 3, İGE yanında, UNDP'nin geliştirdiği İYE ve TCGE'ni tanıtmaktadır.

Tablo 3: İnsani Gelişmenin Farklı Ölçümleri (UNDP)

Endeks	Yaşam Süresi	Bilgi Düzeyi	Yeterli Yaşam Standardı	Katılma / Dışlanma
İGE	Doğumda Yaşam Beklentisi	1. Erişkin okuryazarlık oranı 2. Bileşik okullaşma oranı (ilk, orta ve yüksek öğretim)	Kişi başına GSYİH (satın alma gücü paritesiyle ABD doları)	-
İYE-1	40 Yaşına Kadar Yaşamama Olasılığı	Erişkin okuryazarlık oranı	1. Temiz su kaynaklarına ulaşamayan nüfus yüzdesi. 2. Beş yaşından küçüklerde düşük kiloluların yüzdesi	-
İYE-2	60 Yaşına Kadar Yaşamama Olasılığı	Erişkinlerde fonksiyonel okuma yazma bilme yetersizliği yüzdesi	Yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun yüzdesi (ortalama gelir seviyesinin % 50'sinden daha az gelir elde etme durumu)	Uzun dönemli işsizlik oranı (12 ay ve daha fazla)
TCGE	Kadın ve erkeklerin doğumda yaşam beklentisi	1. Kadın ve erkek okur yazarlık oranı. 2. Kadın ve erkek bileşik ilk, orta ve yüksek öğretim kayıt (okullaşma) oranları	Ekonomik kaynaklar üzerindeki kadın ve erkek kontrolünü yansıtan, tahmini kadın ve erkek için kazanılmış gelir.	-

Kaynak: UNDP, **Human Development Report** (2001: 14)

İNSANİ GELİŞMEDE İLLER ARASI FARKLILAŞMA VE ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Küresel insani gelişme raporlarında ülkelerin insani gelişme düzeyini gösteren endeks değerleri, ülke içindeki iller ve bölgeler arasında homojen bir dağılım göstermemektedirler, bu yüzden bir ülkenin sahip olduğu insani gelişme endeksi değerinin o ülkenin bütün il ve bölgelerinde geçerli olduğunu söylemek yanıltıcı olmaktadır. Dolayısıyla aynı ülkenin farklı il ve bölgelerinde farklı insani gelişme düzeylerinin varlığından söz edilebilmektedir. İşte bu nedenle, Küresel İnsani Gelişme Raporları, UNDP'nin ulusal organizasyonları tarafından ele alınmakta ve İGR'ler böylece ulusal düzeye taşınarak Ulusal İnsani Gelişme Raporları (UİGR) adı altında yayımlanmaktadır.⁶ Bu raporlarda ülkede bulunan iller insani gelişme ve ilgili diğer göstergelere göre sınıflandırılmakta ve daha önceki

⁶ Ulusal İGE raporları sayesinde, ülke bazında geçerli İGE rakamları yanı sıra ülke içindeki bölgeler ve iller arasında İGE'nin hangi değerleri aldığı görülebilir. Bu bağlamda Hicks (1997: 1286-1288), ülkelerin insani gelişme endeks değerlerinin birbirine çok yakın olmasına rağmen ülke içi gelir dağılımındaki eşitsizlik nedeniyle aslında önemli farklılıkların var olabileceğinden hareketle, eşitsizlik katsayılarını da içeren bir İGE önermekte ve bu endekse "Eşitsizliği İçeren İnsani Gelişme Endeksi" (IAHDI) adını vermektedir.

yıllar ile karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla ulusal insani gelişme raporlarına bakılarak iller arasında yaşam kalitesinin nasıl geliştiği gözlenebilmekte ve bölgesel olarak geleceğe dair bazı planlamaların yapılma imkanı doğmaktadır. Her ilin doğal kaynakları, coğrafi konumu, iklim şartları, geçmişten gelen bazı avantajları, siyasal olarak devlet yönetimindeki etkinlik derecesi, kültürel değerleri, insanların yaşam tarzları, eğitim düzeyleri ve bunun gibi ekonomik zenginlik kaynakları farklı olduğu için zaman içerisinde iller arasında önemli insani gelişme düzeyi farklılıkları ortaya çıkmakta, diğer bir deyişle iller bu açıdan farklılaşmaktadır. Saydığımız bu faktörlerin insani gelişme endeksine yansması üç endeks bileşeni aracılığı ile gerçekleşmektedir: eğitim, yaşam beklentisi ve ekonomik büyüme. Bu bileşenlerden birisi veya birkaçındaki değişim o ili diğer iller karşısında insani gelişme açısından üst sıralara veya alt sıralara taşımaktadır. Acaba Türkiye'deki bazı iller ve bu çerçevede Eskişehir ilinin aldığı İGE değerleri zaman içerisinde nasıl değişmiştir? Aşağıdaki Tablo 4'te elde edilebilen verilere göre, seçilmiş illerin ve Eskişehir'in 1975, 1997 ve 2000 yılındaki insani gelişme düzeylerindeki değişimler yer almaktadır.

Tablo 4: Türkiye’deki Seçilmiş İllerde ve Eskişehir’de İnsani Gelişme Eğilimleri

1975 Sırası	İl	İGE Değeri	Kategori	1997 Sırası	İl	İGE Değeri	Kategori	2000 Sırası	İl	İGE Değeri	Kategori
1	İstanbul	0.667	Orta İnsani Gelişme	1	Kocaeli	0.837	Yüksek İnsani Gelişme	1	Kocaeli	0.869	Yüksek İnsani Gelişme
2	Kocaeli	0.650	Orta İnsani Gelişme	2	Yalova	0.817	Yüksek İnsani Gelişme	2	Yalova	0.838	Yüksek İnsani Gelişme
3	İzmir	0.626	Orta İnsani Gelişme	3	İstanbul	0.812	Yüksek İnsani Gelişme	3	İstanbul	0.837	Yüksek İnsani Gelişme
4	Bursa	0.617	Orta İnsani Gelişme	4	Bursa	0.801	Yüksek İnsani Gelişme	4	Bursa	0.829	Yüksek İnsani Gelişme
5	Ankara	0.592	Orta İnsani Gelişme	5	İzmir	0.800	Yüksek İnsani Gelişme	5	İzmir	0.829	Yüksek İnsani Gelişme
6	Eskişehir	0.592	Orta İnsani Gelişme	9	Eskişehir	0.768	Orta İnsani Gelişme	14	Eskişehir	0.787	Orta İnsani Gelişme
20	Edirne	0.548	Orta İnsani Gelişme	18	Edirne	0.748	Orta İnsani Gelişme	21	Edirne	0.769	Orta İnsani Gelişme
39	Malatya	0.497	Düşük İnsani Gelişme	46	Malatya	0.685	Orta İnsani Gelişme	48	Malatya	0.706	Orta İnsani Gelişme
52	Ordu	0.459	Düşük İnsani Gelişme	57	Ordu	0.650	Orta İnsani Gelişme	59	Ordu	0.677	Orta İnsani Gelişme
65	Van	0.383	Düşük İnsani Gelişme	74	Van	0.571	Orta İnsani Gelişme	75	Van	0.616	Orta İnsani Gelişme
66	Bitlis	0.374	Düşük İnsani Gelişme	76	Bitlis	0.541	Orta İnsani Gelişme	78	Bitlis	0.577	Orta İnsani Gelişme
67	Hakkari	0.343	Düşük İnsani Gelişme	80	Şırnak	0.492	Düşük İnsani Gelişme	81	Şırnak	0.560	Orta İnsani Gelişme

Kaynak: UNDP, Human Development Report, Turkey, 2001 ve 2004.

İnsani Gelişme Endeksinin aldığı değerler açısından Eskişehir’in 1975 yılında Türkiye’de 6.sırada iken 1997’de 9.sıraya ve 2000 yılında ise 14. sıraya gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla Eskişehir’de insani gelişmenin olumsuz yönde geliştiği ve diğer iller karşısında başlangıçtaki avantajlı konumunu koruyamadığı söylenebilir. Bunun sebeplerini İGE bileşenlerini etkileyen faktörlerde aramak gereklidir. Dolayısıyla Eskişehir’in il bazındaki üretim gücü ve GSYİH miktarının, Eskişehir’deki eğitim faaliyetlerinin düzeyinin ve Eskişehir’in çevre ve sağlık ile ilgili kapasitesini etkileyen her türlü faktörün sorgulanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Eskişehir

iline dönük özel ve kamu yatırım politikaları bu konuda öncelikle irdelenmesi gereken temel faktörlerdir.⁷

Yukarıdaki Tablo 4, toplam büyüklük olarak İGE'nin seyrini vermektedir. Şimdi bir de İGE'nin oluşumuna katkıda bulunan bileşenlerin gelişimini gözlemleyelim. Aşağıdaki Tablo 5 bize Eskişehir'in İGE'ni oluşturan bileşenlerin 1975, 1997 ve 2000'de nasıl değiştiğini göstermektedir.

Tablo 5: Eskişehir'de İGE Bileşenlerinin Değişimi (1975-2000)

	1975	1997	2000
Doğumda Yaşam Beklentisi	59,5	67,8	67,2
Yetişkin Okur-Yazar Oranı (%)	77,1	91,9	92,9
Toplam Okullaşma Oranı	62,7	79,1	96,8
Kişi Başına Reel GSYİH (SGP \$)	1.745	7.144,2	7.373
Yaşam Beklentisi Endeksi	0,570 (24)	0,710 (27)	0,701(25)
Eğitim Endeksi	0,720 (3)	0,880 (2)	0,942 (5)
GSYİH Endeksi	0,480(6)	0,710 (9)	0,718 (16)
İGE Değeri	0,592 (6)	0,768(9)	0,787(14)
İYE Değeri (%)	Veri Yok	9 (9)	Veri Yok
TCGE (Toplumsal Cinsiyete Bağlı İnsani Gelişme Endeksi)	Veri Yok	0,763 (7)	0,770 (12)
İGF Sıralaması-TCGE Sıralaması	Veri Yok	2	2

Kaynak: UNDP, Human Development Report, Turkey, 2001 ve 2004 (Parantez içindeki ifadeler Eskişehir'in Türkiye'de iller arasındaki sırasını vermektedir.)

Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere, Eskişehir'e ait İGE ve alt endekslerinde genel olarak bir artış eğilimi görülmektedir. Alt endeksler arasında mutlak anlamda sadece yaşam beklentisi endeksinde 1997-2000 arasında önemsenmeyecek kadar küçük bir azalış bulunmaktadır. Fakat burada asıl önemli olan Eskişehir'in diğer iller arasındaki sıralamada aldığı değerlerin nisbi gelişimidir. Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere Eskişehir ili, yaşam beklentisi endeksinin büyüklüğü açısından 1975'te 24., 1997'de 27. olurken 2000 yılında 25. sıraya inmiştir. Eğitim endeksi açısından ise 1975'te 3., 1997'de 2. ve 2000 yılında 5. sırayı almıştır ve bu açıdan gerileme eğilimindedir. GSYİH endeksi bakımından ise 1975'te 6., 1997'de 9. olmuş ve 2000 yılında 16. sıraya gerilemiştir. Görüldüğü üzere Eskişehir'in İGE endeksi açısından Türkiye'deki olumlu konumunun sürdürülebilmesi önemli ölçüde eğitim endeksinde aldığı yüksek değerlere

⁷ Gayri safi milli hasılanın artışının insani gelişmeyi olumlu yönde etkileyeceği teorik ve ampirik çalışmalarda ortaya konulmuştur. Bu konudaki temel mekanizma şöyle işlemektedir: GSMH artışı hükümet gelirlerini ve harcamalarını arttırmakta, artan sosyal harcamalar okullaşma oranlarıyla birlikte sağlık hizmetlerinin kapsayıcılığını da arttırmaktadır. Öte yandan gelir dağılımı ve yoksulluğun da ekonomik büyümeden olumlu etkilendiği ileri sürülmekte ve bütün bu faktörler insani gelişmeyi olumlu etkilemektedir (Ranis, Stewart ve Ramirez, 2000:199).

bağlıdır.⁸ Ancak Eskişehir ili, hem eğitim endeksinde hem de yaşam beklentisi ve GSYİH endeksinde diğer iller karşısındaki görece üstünlüğünü koruyamamakta ve bu durum genel insani gelişme sıralamasında aldığı değeri de olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı yaklaşımla bakıldığında, Eskişehir'in İGE sıralaması açısından diğer iller arasındaki görece iyi konumundaki gerileme eğilimini ortaya çıkaran temel nedenin GSYİH endeksinde aldığı değerdeki azalma olduğu görülecektir. Gerçekten, Eskişehir ilinin üretim gücü veya diğer bir deyişle gayrisafi yurtiçi hasılası uzun bir dönemden beri Türkiye ortalamasının altında bir hızla büyümektedir. 1987-2000 yılları arasında yıllık ortalama büyüme hızı Türkiye genelinde % 3.6 olarak gerçekleşmişken bu rakam Eskişehir'de % 3.3 olmuştur (Kaymak ve diğerleri, 2003: 333). Bu küçük büyüme hızı farklılığı uzun bir zaman diliminde oluşan birikimli etkisiyle Eskişehir ilinin ulusal üretime katkı yapma hızını geriletmektedir. Dolayısıyla gelirdeki gerileme insani gelişme düzeyini de alt sıralara doğru indirmektedir.

TCGE açısından Eskişehir'de pozitif bir eğilim görülmektedir. Ancak 1997'de 7. iken 2000 yılında 12. olabilmiştir. Yine de, TCGE açısından Eskişehir'in Türkiye illeri arasındaki sırası hem 1997'de hem de 2000 yılında İGE sıralamasının iki basamak üzerindedir. Dolayısıyla Eskişehir'de İGE'yi oluşturan bileşenler açısından kadınların erkeklere göre konumunun Türkiye'nin diğer illerine kıyasla daha iyi olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

İGE, bir ülke geneline veya bu ülkede bulunan yerleşim birimlerine ait yaşam kalitesinin gözlenebilmesi açısından araştırmacılar arasında oldukça yaygın olarak kullanılan bir endekstir. UNDP'nin, belirli yıllarda yayınladığı ulusal raporlar aracılığı ile bir yerleşim birimindeki yaşam kalitesinin hangi yönde değiştiği ortaya konulabilmektedir.⁹ Burada örnek olarak seçilmiş olan Eskişehir ilinin İGE açısından yıllar içerisinde aldığı değerlerin gelişimi karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, diğer iller arasındaki sırasının olumsuz yönde etkilendiği gözlenmektedir. Tarihsel perspektifle bakıldığında, insani gelişme açısından Eskişehir'in 1970'li yılların ortalarında iller arasında altıncı durumdayken, 2000 yılına

⁸ Bu konuya daha önce dikkat çeken Eskişehir'e yönelik bir çalışma için bkz.: Kaya, (2005).

⁹ Burada, üstü kapalı bir şekilde, insani gelişmenin ulusal düzeyde tek bir endeks değeri ile İGR'lerde temsil edilmesi yerine bölgesel farklılıkları da içermesi gerektiği ve bunun için yeni yöntemlerin ortaya konulmasının lüzumuna değinen bir çalışma için bkz.: Noorbakhsh (2005).

gelindiğinde ondördüncü sıraya gerilediği görülmektedir. Bu durumun nedenlerinin incelenmesi, iller arasındaki gelişmişlik rekabetinde her ilin alması gereken önlem ve oluşturması gereken stratejiler açısından önem taşımaktadır. Konuya bu açıdan bakıldığında sorunun en önemli bileşenlerinin, Eskişehir'in GSYİH'sına etki eden faktörler (özel ve kamunun yatırım/üretim politikaları), eğitim düzeyine etki eden faktörler ve sağlık-çevre koşullarına etki eden faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Bu saptamayı insani gelişme endeksinin teknik olarak ayrıştırılması sonucunda yapabilmekteyiz. Bu çalışmada, adı geçen bu bileşenler il bazında ayrıştırılarak gelişimleri gözlenmiş ve bunun sonucunda Eskişehir ilinin insani gelişme düzeyindeki bu gerilemenin en önemli sebebinin Eskişehir'in il bazındaki büyüme hızının Türkiye ortalamasının altında kalması ve bu nedenle İGE'nin alt bileşeni olan GSYİH endeksindeki sırasının nispi olarak gerilemesi olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla herhangi bir ilin insani gelişme düzeyinin ve yaşam kalitesinin daha üst sıralara taşınmasını amaçlayan yerel güçlerin, başta özel ve kamunun ilgili ile yönelik yatırım/üretim/istihdam politikaları olmak üzere eğitim düzeyine etki eden faktörler ile çevre/sağlık koşullarını bir bütün olarak ele alması gerekmektedir. Eskişehir, insani gelişmedeki görece üstün durumdaki konumunu ve Türkiye'deki üst sıralardaki yerini önemli ölçüde eğitim düzeyi sayesinde sürdürmektedir. Bu nedenle bir ilin insani gelişme düzeyinin bileşenlerinden herhangi birinde gerileme olması durumunda diğer bileşenlere dönük politikadaki etkinliğin artırılmasına çalışılmalıdır. Bu faktörlerin tümü ele alınarak gerekli ulusal politika önlemleriyle ve yerel demokratik güçlerin desteği ile değerlendirildiğinde Eskişehir'de veya diğer illerde yaşam kalitesinin iyi yönde gelişeceği öngörülebilir. Görüldüğü gibi insani gelişme endeksi iktisat politikası uygulayıcıları için hem ulusal hem de yerel bazda yapılması gerekenler yönünde önemli bir gösterge niteliği taşımakta ve aynı zamanda iyi bir performans değerlendirme ölçütü görevini üstlenmektedir.

KAYNAKLAR

Despotis, D.K. (2005). "Measuring Human Development Via Data Envelopment Analysis: The Case of Asia and the Pacific", **Omega, The International Journal of Management Science**, ss.385-390.

Hicks, Douglas A. (1997). "The Inequality-Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal", **World Development**, Vol.25, No.8, ss.1283-1298.

Karakaş, E., ve E. Köksal .(2003). **İnsani Kalkınma ve Türkiye**, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, Atra Matbaacılık, İstanbul.

Kaya, Muammer. (2005). "Türkiye ve Eskişehir'de İnsani Gelişme Endeksi Eğilimi", **Osmangazi Üniversitesi, Teknoloji Araştırma Merkezi**,Eskişehir,http://ogu_tekam.sitemynet.com/yazilar3/TEKAM_45.htm/11.08.2005 (2005 download tarihidir)

Kaymak, C., Akpınar R. ve Kındap A. (2003). **İller ve Bölgeler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000)**, DPT, Yayın No:2676, Ankara.

Mahlberg B. ve Obersteiner M. (2001). "Remeasuring the HDI by Data Envelopment Analysis", International Institute for Applied Systems Analysis, Interim Report, IR-01-069, <http://www.iiasa.ac.at/Publications/Documents/IR-01-069.pdf> (10.07.2005)

Neumayer, Eric. (2001). "The Human Development Index and Sustainability A Constructive Proposal", **Ecological Economics**, N.39, ss. 101-114.

Noorbakhsh, Farhad. (1998). "A Modified Human Development Index", **World Development**, Vol.26, No.3, ss.517-528.

Noorbakhsh, Farhad. (2005). "Human Development and Regional Disparities in Iran: A Policy Model", Centre for Development Studies, Glaskow, İngiltere, http://www.gla.ac.uk/Acad/PolEcon/pdf01/2001_1.pdf (19.07.2005)

Rahman, T., Mittelhammer Ron.C., ve P. Wandschneider, (2005). "Measuring the Quality of Life Across Countries, WIDER Research Paper No.2005/06, United Nations University.

Ranis, G., Stewart F. ve Ramirez A. (2000). "Economic Growth and Human Development", **World Development**, Vol.28, No.2, ss.197-219.

Ranis, G., Stewart F. ve Samman E. (2005). "Human Development: Beyond the HDI", **Yale University Economic Growth Center, Center Discussion Paper**, No.916.

Ravallion, Martin. (1997). "Good and Bad Growth: The Human Development Reports", **World Development**, Vol.25, No.5, ss.631-638.

Sagar, Ambuj D. ve Najam Adil, (1998). "The Human Development Index: A Critical Review", **Ecological Economics** 25, ss.249-264.

Sharpe, Andrew, (1999). "A Survey of Indicators of Economic and Social Well-being", **Canadian Policy Research Networks, Centre for the Study of Living Standards**, July 22.

Şenses, Fikret, (2003). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, 3.B., İletişim Yayınları, İstanbul.

Todaro, M., (2000) **Economic Development**, Seventh Edition, Addison Wesley.

UNDP (1990). **Human Development Report**, New York: Oxford University Press, <http://hdr.undp.org/reports/global/1990/en/> (24.07.2005)

UNDP (2001). **Human Development Report, Turkey**, <http://www.undp.org.tr/pdf/NHDR2001.pdf> (06.03.2005) Türkçesi için bkz.: **UNDP, 2001, İnsani Gelişme Raporu, Türkiye**, Dumat Matbaası, Ankara

UNDP (2004). **Human Development Report, Turkey**, <http://www.undp.org.tr/pdf/NHDR2004engfinal.pdf> (20.07.2005)

UNDP (2005). **Human Development Report**, New York: Oxford University Press, <http://hdr.undp.org/reports/global/2005/> (30.08.2005)